

MŰHELY - *Konferencia Gelencsér András Ábrándok bűvöletében című könyvéről*

Boros János

ELŐSZÓ - A KÖRNYEZETI ETIKA SZÜKSÉGESSÉGE

2023. május 5-én Pécsen konferenciát tartottunk Gelencsér András könyvéről. A szerző jelen volt és válaszolt az előadásokra. A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tesszük itt közzé.

Az előadók a PTE Filozófia Doktori Iskola hallgatói és tanárai voltak. A konferenciának több célja is volt. A filozófusok figyelmének a kortárs problémákra való irányítása, a klímaváltozás kérdésének filozófiai vizsgálata, a doktori hallgatók előadás- és íráskészségének fejlesztése, és nem utolsósorban, az utóbbi évek legizgalmasabb magyarországi klímavédelmet sürgető könyvének közös olvasása.

A konferencia során a filozófiai és a mérnöki beszédmód találkozott és nyilvánvalóvá vált, hogy egy kialakuló éghajlatvédelmi egyéni magatartásmód és politikai stratégia kidolgozásához szükség van a különféle diszciplínák együttműködésére. Gelencsér András könyvében az elképzelhető legnagyobb körültekintéssel mutatja be a globális felmelegedés okait és következményeit. A doktori hallgatók kísérletet tettek a természettudományos-műszaki írás megközelítésére, a filozófia fogalmi eszköztárával. Gelencsér András által felvázolt összefüggésekből egy nagy kérdés emelkedett ki. Miként lehetne megállítani a felmelegedési folyamatot? A filozófusok egyik felvetése az volt, hogy az emberi magatartást, az etikát kellene megváltoztatni. A nagy kérdés természetesen, hogy miután politikai diktatúrát nem akarunk soha többé, milyen módon lehet elérni, hogy az emberek nagy része klímatudatos-etikai döntéseket hozzon a mindnapokban és ezt a törvényhozás is tükrözze.

De milyen is lehetne egy környezeti etika?

Mint az emberi cselekvések értékének tudománya, az etika általában és hagyományosan az emberek közötti viszonyokra összpontosított. Amikor Szókratész azt kérdezte, hogy “mi az ember”, akkor valójában az érdekelte, hogy mit kell tennie a világban. Platón a jó állam lehetőségét abban látta, hogy az emberek megteszik kötelességeiket és azzal foglalkoznak, amihez értenek. Arisztotelész szerint pedig a jó élet csak a jó társadalomban lehetséges.

Kötelességeink a klasszikus szerzők szerint csak emberek felé voltak, a természet, a környezet nem volt az etikai cselekvésnek sem szubjektuma, sem objektuma. Az etikához szervesen kapcsolódó jogalkotásban szintén, hosszú ideig pusztán az emberek egymás közti viszonyát szabályozták, azon feltételezés szerint, hogy a jogok és kötelességek együtt járnak, és csak az lehet a jog szubjektuma, aki részt tud venni az adok-kapok rendszerben. Valakinek a jogbiztosítása mások munkáját és erőfeszítését igényli, és azok részesülhetnek ebben, akik maguk is részt tudnak venni a jogbiztosításban, vagy ténylegesen, vagy lehetőség szerint. Ez utóbbi megállapítással

bevettük a jogrendszerbe azokat az embereket is, akik képtelenek a jogteljesítésre, mint a gyermekek vagy a sérültek.

A huszadik század második felében fordulat következett be. A technikai fejlődéssel olyan mértékben változásokat idéztünk elő a természeti környezetben, hogy ezek valamennyi ember most és a jövőben születendő ember életét befolyásolják. A természet az etika és a jog objektumává vált. Kötelességeink vannak a természettel, földünkkel szemben, mert ezen keresztül kortárs és jövődöbeli embertársaink iránti felelősségünket érvényesítjük. Bár a természet soha nem lehet az etika szubjektuma, hiszen nem képes morális cselekvésre és alanyi jogteljesítésre, de közvetíti cselekedeteinket.

Ebből következően a másik ember iránti morális felelősségünk kiterjed a természetre. Kialakult a környezetetika, amelyet talán szerencsésebb lenne természetetikának nevezni.

Fölmerül azonban a kérdés, hogy van-e a természetnek magának értéke, pontosabban morális értéke. Mivel a természet nem cselekszik tudatosan, pusztán objektív morális értéket tulajdoníthatunk neki. Ha csak az embernek és ember vonatkozású dolgoknak tulajdonítunk etikai értéket, akkor antropocentrikus etika elkötelezettjei vagyunk.

A Biblia elején olvashatjuk, hogy Isten mindent az emberért teremtett, és felszólítja az embert, hogy nevezze meg a világ dolgait és ezáltal vegye birtokba. "Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: „Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.” Azután ezt mondta Isten: „Nézzétek, nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem és minden fát, amely magot rejtő gyümölcsöt érlel, hogy táplálékotok legyen. A mező vadjainak, az ég madarainak s mindennek, ami a földön mozog és lélegzik, minden zöld növényt táplálékul adok.” (Biblia Ter. 1. 27-30.)

„Az Úristen megteremtette még a földből a mező minden állatát, s az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik. Az ember tehát minden állatnak, az ég minden madarának és a mező minden vadjának nevet adott.” (Biblia Ter. 2. 19-20.)

Arisztotelész szerint a "természet mindent az ember érdekében hozott létre" (Arisztotelész 1. könyv 8. fejezet). Kant kategorikus imperatívusza az antropocentrizmus kimagasló teljesítménye és csúcsa.

Az új környezeti etika képviselőinek egy része anti-antropocentrikus, azt állítja, hogy a természetnek belső értéke van, az embertől függetlenül. Ennek az állításnak nem könnyű értelmet adni. Ugyanis az embertől függetlenül nincs, aki értéket tulajdonít bárminek. Az ember az érték tulajdonító, az érték megállapító. Ráadásul az érték lehet fennálló, vagy létrehozott. A fennálló érték képviselője szerint az embertől függetlenül léteznek értékek, vagyis létezik az ideák világa, ahol minden a maga teljességében létezik, ahogy filozófusok mondják, szubisztál. Kant, a pragmatikusok és mai nominalisták szerint értékek nem állnak fönn önmagukban, hanem pusztán az emberi cselekvés céljaként vagy eredményeként értelmezhetők.

A túlnépesedés, a környezeti károk veszélye már az 1960-as években nyilvánvalóvá vált. A gondolkodás változását sürgették, a természet önálló értékének elismerését, mint ami nem pusztán lehetősége az ember korlátlan boldogulásának és ellátásának.

A hetvenes évektől folynak a viták, hogy a természetnek belső értéke van, avagy csak az ember szempontjából tekinthetők értékeseknek. Volt olyan mozgalom, amely azt állította, hogy embereknek kell a fákat, erdőket, völgyeket, mókusokat a bíróságon képviselniük. Két sajátos környezetetiki irányzatot emelek ki, mielőtt “átadom a szót – pontosabban az írást” a konferencia előadóinak.

Mély ökológia

A norvég Arne Næss által alapított *deep ecology* képviselői szerint a természet önmagában hordozza értékét, függetlenül emberi vonatkozású hasznosságától. Az “emberi sovinizmus” (az antropocentrizmus egy elnevezése) elleni legjobb gondolkodásmód, ha az embert nem izolált egyedként, hanem viszonyrendszer tagjaként fogjuk föl. Az egyedek a hálózatok csomópontjai, akiket a hálózat határoz meg. Így tekintve senki nem abszolút érték, hanem minden tagnak az egészért kell felelősséget vállalnia. Az ember azonosíthatja magát a természettel, ezzel saját határait is kiterjesztheti. Kialakul az ökológiai én (ecological Self). A gondolkodásmód *bioszferikus egalitarianizmus*nak is nevezik, hangsúlyozva az ember beágyazottságát a természetbe.

Kritikusai szerint ha az egyén egy a természettel, akkor a természettel is úgy bánhat, mint önmagával. Márpedig minden ember másként viszonyul önmagához, vannak, akik kizsákmányolják önmagukat, így a mély ökológia a gyarmatosítás új formájává válhat. Azt is állítják, hogy a természettel való összeolvadás nem adja meg a másiknak mint másiknak járó tiszteletet.

Feminista ökológia

A feminista felfogás szerint a nő a férfiak általi elnyomása minden elnyomás alapja. A férfiuralom jellemzői szexizmus, rasszizmus, diktatúra, kizsákmányolás. A természet a férfiuralom áldozata. A férfi gondolkodás jellemzője a dualizmus, mely a világ minden területét ellentétekre osztja. Ez a felfogás a pragmatizmusból származik, Dewey javasolta az új, demokratikus logika megalkotását, mely túllép az ellentéteken, tulajdonképpen az arisztotelészi logikán — és a világot egyben látja. A feminista etika problémája, hogy miközben kritizálja a korábbi gondolkodási struktúrákat, maga is azt használja: szembeállítja saját gondolkodásmódját a régiekkel. Hatékony gondolkodási stratégiát mind a mai napig nem sikerült kialakítania.

Tudósoknak, filozófusoknak, művészeknek közös erőfeszítésre van szükségük, hogy megtaláljuk azokat a fogalmakat, azokat az életmódokat, cselekvési utakat és törvényhozási-végrehajtási eljárásokat, melyek hozzásegíthetnek bennünket, hogy földünket, a természetet élhető állapotban adjuk tovább a következő nemzedékeknek.

Irodalom

Arisztotelész (é.n.). *Politika*. Fordította: Szabó Miklós.
<https://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.htm>
Biblia (1973). Budapest, Szent István Társulat.